

Stockholms Aqvarium

Sveriges första publika akvarium 1892–1894¹

Ingvar Svanberg

Möten mellan djur och människa har alltid ägt rum och har tagit sig många uttryck. Även om historieskrivningen av nödvändighet är och har varit antropocentrisk har människor alltid påverkats av djur och vice versa. Gränsen mellan vilt och tamt överskrids ständigt, eller annorlunda uttryckt, mellan ”natur” och ”kultur”, om man så vill. Anläggningar och konstruktioner där djur hålls inburade eller instängda för att tjäna som skådeobjekt är institutioner som har gamla anor, belagda från bland annat antikens Grekland och Rom. Sådana inrättningar är givetvis också en del av vår kulturhistoria (Kisling 2001; Svanberg 2014:11–34).

Medvetenheten om detta har lett till att forskning rörande djurparker, menageriers och liknande anordningars historia därför vuxit markant, både mängdmässigt och i bredd, de senaste åren. Undersökningar sker ur en rad skilda vetenskapliga perspektiv: antrozologiska, arkitekturhistoriska, biografiska, humangeografiska, idéhistoriska, semiotiska, sociologiska och vetenskapshistoriska för att nu nämna några. Enskilda djurparker förflutna lockar därtill många amatörhistoriker som sitter på omfattande kunskaper och inte minst viktiga källmaterial, som annars ofta är spretiga och förgängliga. Inte alla djurparker har så goda dokumentsamlingar i behåll som Tierpark Hagenbeck i Hamburg, som till och med har en professionell historiker och arkivarie anställd (Gretzschel, Gille & Zapf 2009).

Snarare är det tvärtom. Källsituationen kan

vara komplicerad och oftast bristfällig. Det finns därför särskilda sammanslutningar (t.ex. Bartlett Society grundad 1984), och dokumentationsprojekt (The Zoo & Aquarium Video Archive Project), som vinnlägger sig om att försöka rädda kunskapen om nu försvunna djurparker och gångna tiders djurhållning. Det finns ett otal sådana, nu ofta helt bortglömda, djurparker av olika storlekar i Europa, som i stor utsträckning utforskas av kvalificerade amatörforskare (Reichenbach 2002). Men även fackhistoriker studerar djurparker. Det har till och med utvecklats en (samtids)arkeologiskt orienterad forskning rörande zoologiska trädgårdar (O'Regan 2002; Holthorf 2008).

Vi förfogar därmed över en rad monografier om enskilda djurparker historia, skrivna av fackmän (bl.a. Blunt 1976; Gensch & Haikal 2011). Andra studier har mer generell räckvidd och avhandlar exempelvis djurparker förändrade funktioner och villkor över tid (Baratay & Hardouin-Fugier 2004; Lindholm 2013). Framställningar om enskilda djurarter i zoologiska trädgårdar förekommer också (Rookmaker 1998; Kurt 2006; Svanberg 2010, 2014; Lindholm & Svanberg 2015; Ståhlberg & Svanberg 2015). Särskilt spännande är de studier som gjorts av enskilda djurindividers biografier, exempelvis elefanten Jumbo, giraffen Zarafa och gorillan M'Pungu (Chambers 2008; Allin 1999; Haikal 2013).

I Sverige är djurparkshistoria ett jämförelsevis försummat ämne, även om det förelig-

ger några sammanställningar, främst rörande Skansen (t.ex. Palm 1991; Svanberg 2012). Liksom i andra europeiska länder finns även i Sverige en rad nu oftast bortglömda djurparker och menagerier som haft en mer eller mindre kortvarig existens (t.ex. Svanberg 2007; Beetzen King 2005; Berglind 2013: 24). Jag har sammanställt en liten databas över djur- och fågelparker i städer, nöjesparker, bakgårdar och på landsbygden runt om i landet, vilka nu är försvunna. Deras historia väntar på att skrivas. På Riksarkivet och i Kungl. biblioteket finns spännande dokument- och småtryckssamlingar. Fältet står öppet för lokalhistoriskt intresserade, men även för andra. Jag har tidigare pläderat för en kulturzoologisk forskning om djur i vår omedelbara närhet – dit hör djur i fångenskap – och om de biokulturella domäner som uppstår i mötet med dem och menar att det bland annat kan ge oss en ökad förståelse inte bara om vårt förhållande till (andra) djur, utan också om oss själva. Även djuren omkring oss bör innefattas i humanvetenskaplig forskning (Lévi-Strauss 1962; Kinzelbach 1999; Svanberg 2015).

Strävan att skapa en djurpark i Stockholm

Generellt kan man hävda att djurparker, så som vi känner dem idag, fick sin utformning under 1800-talet, då ett stort antal anläggningar i snabb takt anlades i världens huvudstäder och andra metropoler (Strehlow 2001: 90–102). Kungliga menagerier i Wien (1752) och Paris (1794) fick nu sällskap av en rad publika djurparker. I rask takt etablerades zoologiska anläggningar i bland annat Kazan (1807), London (1828), Dublin (1831), Amsterdam (1838), Antwerpen (1843), Berlin (1844), Frankfurt (1858), Köpenhamn (1859), Köln (1860), Sankt Petersburg (1865), Hannover (1865), Budapest (1866), Hamburg (1866), Poznań (1871), Basel (1874), Leipzig (1878), Wuppertal (1881), Lissabon (1884), Sofia (1888) och Helsingfors (1889), för att nu nämna några. Djurpar-

kernas popularitet måste ses i ljuset av bland annat ett växande intresse för fjärran länder och en ökad internationalisering, professionaliseringen av vetenskapen i konsumtionssamhället, en expanderande nöjes- och fritidssektor samt den nya betydelse djur och natur började få för stadsbefolkningen (Ito 2014). För forskarna erbjöd djurparkerna goda tillfällen att studera djurens beteenden och biologi (Hochadel 2011).

Det var mot bakgrund av denna allmän-europeiska trend som även Stockholm skulle ha en egen djurpark. Planer stöptes och blöttes. Redan 1856 skisserade trädgårdsmästare Knut M. Forsberg (1829–1895) möjligheterna av att skapa en zoologisk trädgård i Humlegården (*Aftonbladet* den 10 juni 1856, 13 juni 1856). En engagerad bruksägare, Johan Wilhelm Grill (1815–1864), som på sin gård i Östergötland hade hållit sig med åtskilliga djur i fångenskap, testamenterade 1863 den ansevärd summan av 10 000 riksdaler, förvaltd av Vetenskapsakademien, att användas som grundplåt för att inrätta en för ”allmänheten tillgänglig Zoologisk Trädgård vid vår hufvudstad” (KVA: Handlingar rörande Grills testamente).

Under hela 1800-talet hade Sverige genomkorsats av ambulera menagerier – ägda av Andreas Lehmann, Alexander Einfeldt, Albert Philadelphia, Heinrich Scholz och andra – ofta med imponerande bestånd av exotiska arter, men någon djurpark fanns inte (Svanberg 2014:38–46). Trots Grills pengar och trots vissa ansatser kom en sådan aldrig till stånd. Diskussioner fortgick dock:

Stockholm synes komma att erhålla en zoologisk trädgård, vilken troligen blir förlagd till trakten af Carlbergsallén och förenad med Bergianska trädgården, vilken blivit testamenterad för botaniskt ändamål, till skola för trädgårdselever. Den till zoologisk trädgård föreslagna rymden lär vara så av naturen lämpad därtill, att anläggningskostnaden icke behöver blifva betydlig. Anläggaren af Hamburgs zoologiska trädgård kommer att anlitas för denna trädgård och konservatorn Mewes har utrest för samma ändamål,

heter det i en tidningsartikel 1865 (*Blekingeposten* 8 augusti 1865). I andra dokument talas om att djurparken borde anläggas i Frisens park på Södra Djurgården (Hasselblad 1999: 33). Så sent som den 18 april 1890 bildades en förening i syfte att få till stånd en djurpark i Stockholm (*Faluposten* 19/4 1890). Gustaf von Sydow lanserade 1891 ett ambitiöst förslag till en djurpark, med tonvikten lagd på fåglar (von Sydow 1891). Den kan närmast beskrivas som en aklimatiseringsanstalt, men den kom aldrig att förverkligas (Lever 2003). Det finns anledning att återkomma till ämnet.

På Djurgården fanns på 1880-talet dock ett stationärt menageri som utgjorde en del av Stockholms Tivoli (vid Skansens nuvarande entré och på Sollidenområdet). Tivolit hade med den i Hamburg baserade djurhandlaren Carl Hagenbecks hjälp anskaffat en beaktansvärd djursamling: indisk elefant, kungstiger, leopard, puma, isbjörn, brunbjörn, pelikan och många andra (Anonym 1886; Norlander 1936).

När Artur Hazelius öppnade sitt friluftsmuseum Skansen på Djurgården hösten 1891, ingick det i hans plan att där skulle också finnas djur för att kunna ge den helhetsbild av det Sverige i miniatyr han ville åstadkomma. Det blev därför inte bara husdjur som hölls vid de olika dittransporterade byggnaderna, utan därtill en rad vilda djur, inklusive exotiska sådana, som allmänheten redan från början skänkte till Skansen. Det kostade förstås pengar att hålla djuren och Hazelius ville därför gärna komma åt den Grillska donationen. Redan 1893 ansökte Skansen om att få använda Grills medel, men nekades (Anonym 1895:120). Den naturvetenskapliga avdelningen på Skansen växte snabbt. Allt fler djur tillkom. Från och med 1902 kunde Skansen till sist få använda den årliga avkastningen på dryga 2 000 kronor från den Grillska donationen (Behm 1904:58). Detta underlättade inköp av djur och foder samt möjliggjorde nybyggnation av voljärer och burar. Under den

praktiskt lagde intendenten Alarik Behms förvaltning nådde Skansen världsrykte som zoologisk trädgård och omnämndes i internationella sammanhang som ett föredöme (Loisel 1911; Mohr 1935).

I början av 1920-talet fanns det gott om inhemska och exotiska djur på Skansen. Man kunde därmed också tillgodose det Grillska donationsbrevets uttalade önskemål om att det borde finnas djur från alla världsdelar som skulle passa i vårt klimat. Vidare ville han att ”Apor och Papegojor böra likväl alltid finnas, emedan erfarenheten lärt, att dessa äro bland de djur, som i synnerhet samla åskådare omkring sig, och således äfven öka behållningen” (KVA: Handlingar rörande Grills testamente). Hösten 1923 biföll Vetenskapsakademien slutligen Nordiska museets styresmans anhållan om att den Grillska donationen skulle tillfalla Skansens zoologiska avdelning. De länge åtrådda pengarna användes till ett nytt djurhus, ritat av arkitekt Ragnar Hjort, och öppnades för allmänheten i augusti 1925 (Wadsten 2014).

Detta djurhus, som länge tjänade sitt syfte på Skansen, inrymmer sedan 1978 Skansens Akvarium, som trots ett symbiotiskt förhållande till Skansen, drivs helt i privat regi. Här skall vi dock diskutera ett annat akvarium, Stockholms Aqvarium, i det stora hela bortglömt, men som under en kort tid i slutet av 1800-talet fanns i centrala Stockholm och vars djur av omständigheterna senare hamnade på Skansen. Historien om Stockholms Aqvarium kan därför också ses som en fotnot till Skansens krönika, lägligt tecknad inför det stundande 125-årsjubileet.

Publika akvarier

Tack vare den tekniska utvecklingen växte under senare hälften av 1800-talet parallellt med djurparker också fram publika akvarier. Sådana etablerades redan en kort tid efter att akvarier som objekt hade uppfunnits. Det var engelsmannen Stephen Henry Ward som 1841 inrättade ett akvarium med växter och

fiskar. Med hjälp av växternas syreproduktion hölls fiskarna vid liv betydligt längre än tidigare. Konstruktören av de första moderna akvarierna tillskrivs annars Robert Warrington. Dessa bestod av rektangulära helgjutna glasbehållare eller av en järnram med inkittade glasrutor. Därmed började vid 1800-talets mitt även privatpersoner i England hålla akvarier, snart också i Sverige (Svanberg 2001; Åhlander 2015).

Knappt hade akvariet uppfunnits förrän det första publika akvariet, Fish House i Regent's Park, öppnades i maj 1853 i London. Bakom konstruktionen stod Philip Gosse. Därmed inleddes närmast en tävlan om att öppna imponerande publika akvarier i Europas städer (Brunner 2011: 99). Ett vackert akvarium invigdes 1860 i Jardin d'Acclimatation i Paris. Ett liknande akvarium var Gustav Jägers Viennese Aquarium Salon i Wien som stod klart samma år (Hochadel 1999). Imponerande var också Hamburgs saltvattensakvarium från 1863, inrymt i det numera nedlagda Zoologischer Garten zu Hamburg (Brunner 2011: 104–109). Än mer imponerande var Berliner Aquarium Unter den Linden, grundat av ingen mindre än Alfred Brehm 1869 (Strehlow 1987, 1996). På Amsterdams zoo Natura Artis Magistra inrättades ett akvarium 1882 (Van Bruggen 2002). Även i Nordamerika öppnades, med början 1856, en rad publika akvarier, förutom New York bland annat också i Boston och Washington 1873, det sistnämnda – benämnt National Aquarium – stängdes så sent som 2013 (Brunner 2011: 100–101, 113–115).

Underrättelser om detta nådde förstås även Sverige. Därför var det inte bara ett zoo man ville ha i huvudstaden. Även idén om ett publikt akvarium började slå rot. Redan 1883 diskuterades möjligheten att öppna ett akvarium på Lilla Essingen. En John Guilletmot hade under mångårig utlandsvistelse haft tillfälle att i detalj studera akvariet i Berlin och dessa erfarenheter skulle kunna omsättas i Sverige, exempelvis genom bildandet av ett aktiebolag

(*Wernamo Tidning* 3 november 1883). Brist på kapital gjorde dock att man aldrig förverkligade idén.

Våren 1886 publiceras storslagna planer på ett kombinerat akvarium och en vinterträdgård (*Svenska Dagbladet* 20 mars 1886). Författaren hade besökt akvariet i Hamburg men också ett publikt akvarium i Scarborough i Yorkshire, invigt 1877. Det föreslås att ett akvarium skall kunna förläggas till Helgeandsholmen eller Strömparterren. Författaren, som är anonym, tänkte sig närmast en kontemplativ kulturlokal som kunde tjäna som tillflykt för ”fruntimmer, barn och icke-cigar-rökande herrar”, där man kunde titta på rogvande akvarier och lyssna på musik. Ett akvarium vore att föredra framför en zoologisk trädgård, särskilt av djurskyddsskäl, framhölls det. En ingenjör J. E. Lundin lanserade i samma veva ett konkret förslag, som senare visas upp i Loeströms boklåda på Norrbro och i september samma år publicerades ett utkast för ett Stockholms Aquarium och Vinterträdgård aktiebolag, där allmänheten erbjöds teckna aktier. Utkastet är undertecknat af Gustav af Uggle, professor, F. A. Smitt, professor vid zoologiska riksmuseet, C. G. Cervin, bankir, samt Artur Hazelius, styresman för Nordiska museet (*Svenska Dagbladet* 18 augusti 1886 resp. 9 september 1886). Det nödvändiga aktiekapitalet uteblev även denna gång (*Dagens Nyheter* 11 augusti 1892).

Ett svenskt publikt akvarium realiseras

Det dröjde emellertid ytterligare några år innan ett publikt akvarium kunde realiseras. Den 11 augusti 1892 öppnades Sveriges första, Stockholms Aqvarium, i huset nr 38 på Hamngatan i Stockholm den 11 augusti 1892 (Anonym 1892:63; Leche 1904). På sin tid omtalat, säkert välkänt, men en nu bortglömd inrättning som lämnat få spår efter sig – huset revs på 1950-talet – men vars konturer och inte minst innehav av djur, med hjälp av strödda notiser i olika källor, ändå låter sig ur-

Interiör från *Aquarium du Jardin d'acclimatation*, Paris, från invigningsåret 1860 (Brown University Library Collection).

skiljas. Det drevs av en löjtnant Johan Flohr och ägde bestånd endast ett par år. I en Stockholmsguide från 1893 karakteriserades akvariet som ”ganska sevärdt” (Anonym 1893: 76).

Johan Flohr, mannen bakom Stockholms Aqvarium, föddes 1861 och var son till en

grosshandlare John Flohr. Sonen valde den militära banan. Vi vet att han utnämndes till vicekorpral 1880 och till sergeant i Jämtlands fältjägarkår 1882. Den 17 juli 1882 antogs han vid Karlbergs kadettskola. Därifrån utexaminerades han den 31 oktober 1883 och utnämndes till underlöjtnant vid nämnda kår i

Östersund (Hulthander 1892:287). I *Stockholms adresskalender* 1890 uppges att familjen Flohr bor på Hamngatan 38, där modern, änkefru Augusta Wilhelmina, den frånskilde brodern Wilhelm samt vår Johan Flohr listas som boende. Här är Johan angiven med gradbeteckningen löjtnant. Senare återfinns vi honom som kapten i stadskalendern. Johan Flohr avled 1909 och gravsattes på Norra Begravningsplatsen i Stockholm. På Kungl. biblioteket finns ett bevarat foto av honom, taget av Alfred J:son Dahllöf (Tullberg 1901:103, 140). Vi har tyvärr inga biografiska uppgifter tillgängliga om varifrån Flohrs personliga akvarie- och herpetologiska intresse emanerade, om han nu inte bara sveptes med av den gynn samma tidsandan för ett publikt akvarium. På kontinenten – särskilt i Tyskland – var herpetologi och akvariehobby redan populära i slutet av 1800-talet och flera importfirmor hade etablerat sig och det hade också hunnit komma ut en hel del speciallitteratur i dessa ämnen (t.ex. Fischer 1884; Lutz 1886). Precis som när det gällde fågelhobbyn kom nog influenserna framför allt från Tyskland (Svanberg 2008:335–338). Vi vet inte heller hur Flohr knöts till projektet.

Stockholms Akvarium organiserades nämligen som ett aktiebolag vars bolagsordning hade antagits redan i oktober 1891 (*Dagens Nyheter* 16 oktober 1891). I styrelsen återfanns kapten C. Broman, professor Wilhelm Leche och grosshandlare C. F. Fürst. Förebild i många stycken för Stockholms Akvarium var det som fanns på Zoologischer Garten zu Hamburg (Reichenbach 1996:53). Även för tekniska lösningar hade man studerat akvariet i Hamburg. Men det avvek beträffande vattenledningarna. Istället för att låta vattnet cirkulera mellan akvarierna satte man in pumpar och syresatte de enskilda vattentankarna med erforderlig luftmängd. På så vis kunde man ha olika vattenkvaliteter och salthalter i akvarierna (*Dagens Nyheter* 11/8 1892).

Officiellt invigdes anläggningen sommaren 1892, men redan sommaren innan hade

Flohr visat upp sina akvarier. Det gjorde han uppenbarligen på gårdsutrymmet i det nybyggda huset på Biblioteksgatan 6 och 8. Där visades salt- och sötvattensdjur och växtformer i inte mindre än ”27 glasomgärdade bassänger af varierande rymd – från 300 liters vattenmängd upp till 2,000” som hade inretts med ”stort sakförstånd och mycken kärlek”, enligt en tidningsuppgift (*Kalmar* 26 juni 1891). Vi får anta att det handlade om en tillfällig utställning i avvaktan på att den permanenta anläggningen skulle bli färdigställd.

Akvariet på Hamngatan 38

Stockholms Akvarium hade inrymts i källarvåningen i familjen Flohrs bostadshus på Hamngatan 38. Den 11 augusti 1892 slog man upp portarna för Stockholms ”nyaste sevärdhet och en av de intressantaste sådana”, som en journalist rapporterade (*Dagens Nyheter* 11 augusti 1892). I tidningar som *Dagens Nyheter*, *Stockholms Nyheter* och *Stockholms-Tidningen* fanns annonser som uppgav adress och det var ”öppet alla dagar”. Anläggningen var enligt en rapportör ”minst sagdt storartadt” med såväl sötvattensavdelning samt avdelning för östersjö- och nordsjöfiskar. Dessutom fanns ett flertal terrarier. ”Prydligt anordnad kan detta akvarium täfla med de främsta i utlandet”, heter det (*Kalmar* 13 augusti 1892). En tidning berättar att förutom akvarier fanns inneslutna i naturenligt inredda terrarier smaragdödla, kameleont, eldödla (eldsalamader?), ”ståtliga jetteödlor”, strål- och kärrsköldpaddor, en scheltopusik som lärt sig äta rått kött, samt i en inhägnad omgiven av ett järngaller fanns en alligator (*Dagens Nyheter* 11 augusti 1892).

I *Tidningen för Wenersborgs stad och län* kunde man läsa en detaljerad ögonvittnesskildring av den storslagna attraktionen mitt i huvudstadens centrum:

På havets botten kan man drömma sig vara, då man gör ett besök i det i dessa dagar färdigblifna och för

allmänheten öppnade Stockholms akvarium. Om tillkomsten af denna vackra, intressanta och lärorika nya länk i kedjan af Stockholms storstadsanläggningar skulle man kunna använda Geijers ord: "Hvad stort sker, det sker tyst." Ty ehuru företaget långt ifrån omgifvits med någon hemlighetsfullhet, ha dock sannerligen de varit få, som haft reda på det märkliga arbete, som en tid bortåt pågått i den underjordiska delen af huset n:r 38 Hamngatan, för att förvandla därvarande f.d. källare till ett haf. Ordet källare kan här tagas i dubbel mening, ty i källarvåningen har alltsedan huset för några år sedan byggdes varit inrymd en restaurant, som visserligen ett par gånger skiftat gestalt, men likväl i någon form funnits kvar. I dessa nu af vatten uppfyllda rum, hvarest fiskarne innehafva ett obestriddt herravälde, ha förut både militärer och "fiskar" i god sämja uppfyllt sig själfva med helt andra fluida än vatten. Som sagdt, nu har där blifvit ett 'haf'. I reservoarer eller dammar på ömse sidor om en gång, mot hvilken reservoarernas väggar infatta väldiga fönster, äro förvarade talrika exemplar af mer och mindre märkliga söt- och saltvattensfiskar, de förra ännu åtminstone öfvervågande till antalet. Men den vida intressantare, mera mångskiftande fiskvärld, som röres i hafven, kommer småningom att inom akvariet bli allt talrikare representerad. Genom de nämnda fönsterna äro de besökande i tillfälle att blicka in i dessa dammar och se huru deras befenade invånare än muntert och lifligt kila omkring i sitt fängelse, än ligga stilla, likasom försänkta i funderingar, ja, ibland till och med helt frankt ställa sig och stirra på åskådaren, och än likasom "skämmas" som blyga barn och söka gömma sig vid "stränderna" eller på bottnen. Äfven om rätt många bland de fiskar man här ser äro gamla bekanta — utan att man därför behöfver ha "druckit brorskål" vare sig med abborrar eller andra — t.ex. gäddan, gösen, mörten m.fl., så finnas likväl många, som för flertalet åskådare torde vara okända eller föga kända, likasom flera rätt egendomliga exemplar finnas, om hvilka en vanlig s.k. landkrabba aldrig drömt. Hafvets fauna är som känt ofantligt rik och mångskiftande och erbjuder fullt ut lika egendomliga och öfverraskande former som jordens fauna.

Förutom fiskar och saltvattensinteriorer kunde Stockholms Aqvarium också visa terrariedjur:

Men utom fiskar fins där en ingalunda oäfven samling af kräldjur, af hvilka några tillbringa fångenskapen i glaslådor inom en strax innanför ingången till akvariet anordnad grotta, som med sina droppstensformationer gör ett rätt angenämt och "svalt" intryck. Det är hufvudsakligen Afrika och södra Europa som här företrädas af några ganska intressanta ödlor, bl. de — såsom namnet antyder — ansenligt stora jättegördelödlorna. Ett annat mycket remarkabelt "nummer" är de präktiga kameleonterna, detta märkvärdiga djur, som ensamt i hela skapelsen har förmågan att samtidigt rikta sina blickar åt olika håll, alldenstund ögonen äro i sina rörelser fullkomligt oberoende af hvarandra. Kanske skall någon här invända att äfven folk som "titta i november" samtidigt ty kameleonten blir verkligt grön, när man retar honom till ilska, äfven om han stunden förut varit rödbrun. För öfrigt växlar han flera gånger om dagen färg. Äfven en ståtlig boaorm framlefver inom akvariets väggar sitt dolce far niente.

Uppenbarligen var det en entusiastisk besökare som rapporterade till tidningen:

Af dessa antydningar torde mina ärade läsare finna att ett besök i akvariet väl lönar mödan och kostnaden. Jag vill till och med gå så långt att påstå att man har mera nöje och uppbyggelse af några stunders "sällskap" med dessa fiskar, ödlor, ormar och hvad de heta, än man har af att ett par timmar höra dålig musik och dålig sång, se några korta kjolar och några misstänkta vådor på estraden i en variété. Akvariet är icke öfver måttan stort, men det är en vacker början till en mycket intressant anläggning; det är därtill praktiskt och omtänksamt ordnad, och de som skapat det ha heder däraf (*Tidningen för Wenersborgs stad och län* 17 augusti 1892).

Det var med andra ord trots allt ingen dålig anläggning Flohr anlagt, och vår observatör är idel positiv. Inträdet var 50 öre (Anonym 1893:76).

Trots viss entusiasm i början från pressen, uteblev dock publiken, i varje fall bar sig inte verksamheten (Millrath 1993). Uppvärmning kostade, nyanskaffning av djur var säkert komplicerat i en tid då Stockholm ännu inte hade fått någon zoobutik, och de stora behållarna krävde ständigt underhåll.

Flytten till Skansen

Stockholms Akvarium blev en kortvarig historia. Av vad skäl det nu än må vara kunde Johan Flohr uppenbarligen inte fortsätta att driva verksamheten. Sommaren 1894 erbjöd han därför Artur Hazelius att ta över akvarierna och djuren. Hazelius var inte sen att tacka ja och i augusti samma sommar kungjordes beslutet att Skansen skulle överta djuren, behållarna och alla tillhörande maskiner. Flytten skulle vara verkställd senast i maj året därpå (*Norra Skåne* den 4 augusti 1894). Trots att Skansen saknade förutsättningar för att härbärgera akvarierna och terrarierna kunde Hazelius inte motstå erbjudandet, något som hans sekreterare Sigrid Millrath berättar om i sina minnen: ”Att gratis få så mycket underliga djur var för övrigt allt för frestande för den store djurvännan och på stora flakvagnar kom cisternerna uppåande” (Millrath 1993: 116–117).

Oktober 1894 var sista månaden som akvariet höll öppet för allmänheten. *Dagens Nyheter* passade på att rekommendera det för publiken, bland annat för att det nu fanns levande växter, ”bladliljeväxter” och vad som förmodligen var en felskrivning för *Vallisneria* med flera arter, som uppges vara ”af vacker dekorativ verkan”. Särskilt slog man ett slag för nordsjöakvariet, med havsanemoner, eremitkräftor och havsmusslor, som särskilt sevärt (*Dagens Nyheter* 6 oktober 1894).

I januari 1895 stod en lokal färdig i Sagaliden på Skansen för att husera nyförvärven. Sammantaget rörde det sig om 35 arter reptiler, amfibier, fiskar och kräftdjur (se Tabell 1). Rörande förvärvet finns några detaljer i friluftsmuseets verksamhetsberättelse för 1893 och 1894. Där framgår att löjtnant Flohr donerade såväl djur som ”rätt dyrbara tillbehör”. Frakten hade gått bra för en del av djuren och de kom att utgöra grunden för det som nu kom att kallas Skansens akvarium och terrarium, inrymt i villa Sagaliden, som hyrdes av en juvelerare Christian Hammer. Men några djur hade dött under själva transporten,

nämligen större delen av ”de till denna gåfva hörande lägre saltvattensdjuren, däribland några praktfulla sjöanemoner”, som omkom under flyttningen (Anonym 1895:125, 170). Det föranledde för övrigt, vad jag förmodar var Edvard Hammarstedt som då förestod de zoologiska samlingarna på Skansen, en längre utläggning om dödlighet bland djur i zoologiska trädgårdar i allmänhet, en intressant betraktelse som får anstå till ett senare tillfälle att diskutera (Anonym 1895:125–126).

Sigrid Millrath ger på sitt sedvanliga humoristiska sätt inblickar i mottagandet av djuren från akvariet. Det var hon som fick övertyga Hammer om att åter hyra Sagaliden åt Skansen. De tunga behållarna (”cisternerna”) som hade transporterats på stora flakvagnar hotade att krossa golven i Sagaliden. Kraftiga pålar införskaffades för att stötta under golvet i stora salen. Man lät även installera värmeledningar. Krokodilerna och ormarna förvarades i det ljusblå kabinettet och för att sköta djuren i anläggningen utsågs djurvårdare Nordenfelt (Millrath 1993: 116).

Hazelius bevekelsegrunder

Det är klart att Artur Hazelius ville ha ytterligare dragplåster till Skansen. Trots sina föresatser om ”enbart nordiska djur” så övergav han själv så gott som omedelbart den tanken, när han erbjöds en venezuelaamason (*Amazona amazonica*). Det kunde förvisso motiveras med att sjömän åtminstone sedan medeltiden hemfört apor och papegojor, men i realitet handlade det förstas om att ge vad publiken ville ha. Tanken på att anlägga en zoologisk trädgård mitt i Stockholm var som framgång högaktuell – man ville inte vara sämre än andra europeiska huvudstäder – och publiken nöjde sig inte med att se enbart nordiska djur. Exotiska arter hade större *Schauwert*, som det heter och som jag i brist på bättre översatt med attraktionsvärde (Stolba & Müllers 1990). Det lockade publiken mera. Akvarier och terrarier hade attraktionsvärde, särskilt om man kunde erbjuda krokodiler och jätteor-

mar. Det som lockade publiken gav också mera inkomster.

Även om Skansen länge undvek att betala för exotiska djur, strömmade sådana in från många som ville bistå med att stärka djurbeståndet. Djuren från Stockholms Aqvarium kostade Hazelius ingenting. Kanske förespeglade det honom att det skulle öka möjligheten att få del av den grillska donationen, som han stod efter. Det var en rejäl donationssumma som Skansen gärna ville komma åt och som först 30 år senare kom djurparken till del, även om man redan från och med 1902

fick använda den årliga avkastningen från Grills fonderade medel.

Några kommentarer till djurlistan

Själva djurlistan tarvar en kort kommentar. Vi kan konstatera att några kameleonter eller jättegördelödlor inte hade följt med till Skansen. Saltvattensfiskar och andra havslevande djur klarade inte transporten. Av de fiskar som däremot anlände till Skansen rörde det sig om elva arter som kan betraktas som inhemska (även om karpn bara förekom i odlingsdammar). Flertalet var robusta och här-

Tabell. Förvärvade djur från Stockholms Aqvarium 1894

<i>Kräldjur</i>		<i>Padda, Bufo vulgaris</i>	2
Grekisk sköldpadda, <i>Testudo graeca</i>	1	Salamander, <i>Salamandra maculosa</i>	3
Hemland: sydligaste Europa samt Syrien		Hemland: södra och mellersta Europa,	
Skogssköldpadda, <i>Testudo tabulata</i>	1	Nordafrika och sydvästra Asien	
Hemland: Brasilien			
Kärnsköldpadda, <i>Emys lutaria</i>	3	<i>Fiskar</i>	
Hemland: östra delen af mellersta och södra Europa		Abborre, <i>Perca fluviatilis</i>	1
Hvarjehehanda land- och träsksköldpaddor	4	Storfena, <i>Polyacanthus viridis-auratus</i>	1
Spetskrokodil, <i>Crocodylus americanus</i>	2	Hemland: Kina	
Hemland: Syd- och Centralamerika		Mal, <i>Silurus glanis</i>	1
Nilkrokodil, <i>Crocodylus niloticus</i>	1	Karp, <i>Cyprinus carpio</i>	7
Hemland: Afrika. Ett ganska väldigt exemplar		Spegelkarp, <i>Cyprinus carpio var. specularis</i>	3
Alligator, <i>Alligator mississippiensis</i>	2	Hemland: mellersta och södra Europa	
Hemland: sydöstra Nordamerika		Ruda, <i>Cyprinus carassius</i>	6
Pärlödlan, <i>Lacerta ocellata</i>	1	Guldfisk, <i>Cyprinus auratus</i>	19
Hemland: sydvästra Europa samt Nordafrika. En praktfull ödlan.		Ursprungligt hemland: Kina och Japan.	
Tejuödlan, <i>Tupinambis teguizina</i>	1	Finns i åtskilliga variationer.	
Hemland: Sydamerika och Västindien		Sutare, <i>Tinca vulgaris</i>	2
Scheltopusik, <i>Ophisaurus apus</i>	2	Björkna, <i>Abramis blicca</i>	1
Hemland: sydöstra Europa och mindre Asien		Braxen, <i>Abramis brama</i>	1
Ormslå, <i>Anguis fragilis</i>	1	Id, <i>Leuciscus idus</i>	2
Tigerorm, <i>Python molurus</i>	2	Guldorf, <i>Leuciscus idus var. rubra</i>	2
Hemland: Ostindien		Hemland: Tyskland?	
		Sarf, <i>Leuciscus erythrophthalmus</i>	1
		Elritsa, <i>Leuciscus phoxinus</i>	12
		Ål, <i>Muraena anguilla</i>	1
<i>Groddjur</i>			
Ätlig groda, <i>Rana esculenta</i>	1	<i>Kräftdjur</i>	
Vanlig groda, <i>Rana temporaria</i>	1	Grundmärla, <i>Grammarus locusta</i>	4
Oxgroda, <i>Rana mugiensis</i>	1		
Hemland: Nordamerika			

Källa: "Skansens zoologiska trädgård åren 1893 och 1894", *Meddelanden från Nordiska museet 1893 och 1894* (Stockholm 1895), s. 139–140.

diga fiskar, som kunde uthärda ganska lång tid i ett akvarium, förutsatt att vattentemperaturen inte blev för hög, vilket nog inte var något större problem i en tid långt innan centralvärme omöjliggjorde akvariehållning av kallvattensfiskar. De syrekrävande elritsorna kan ha varit ett problem, men hölls ofta i akvarier.

”Exotiska” fiskar lyser i stort sett helt med sin frånvaro. Sådana var ännu i slutet av 1800-talet ovanliga också på den kontinentala marknaden, där en viss handel med akvariefiskar hade börjat komma igång, i synnerhet i Tyskland. Spegelkarpen fanns tillgänglig i odlingsdammar i Sverige (Norbäck 1884:415). Guldfiskar (*Carassius auratus*) hade funnits av och till i Sverige sedan 1700-talet, men var ännu ovanliga, även om det började bli möjligt att uppbringa dem i handeln även i Sverige (Svanberg 2001:98–102; Tybjerg 2006). Gulldorf, dvs. *Goldorfe*, eller guldid, en domesticerad, guldglänsande form av id (*Leuciscus idus*), som gärna hölls i trädgårdsdammar på kontinenten, fanns tillgänglig hos tyska återförsäljare (Zenk 1883).

Mest spännande bland fiskarna är den art som här kallas storfena, och med den avses den art som i dag i akvariesammanhang benämns makropod eller paradisk (Macropodus opercularis). Vid sidan av guldfisken tillhör den våra tidigaste utländska akvariefiskar. Så vitt jag känner till är detta den äldsta verifierade uppgiften vi har rörande artens förekomst i Sverige. Paradiskens historia som akvariefisk är delvis känd. År 1869 sände den franske konsuln M. E. Simon, med krigsskeppeter l’Impératrice, ett hundratal exemplar av fisken från den kinesiska hamnstaden Ningbo till Europa. Av de 22 exemplar som nådde levande fram till Paris fick Pierre Carbonnier i Paris tolv hanar och fem honor. Carbonnier, som grundade och förestod det publika akvariet Aquaria i Paris, författade ett par artiklar om arten, dels om dess fortplantning 1869, dels en med allmänna observationer 1870. Han lyckades väl med att föröka den i fångenskap och år 1871 hade han

fått fram inte mindre än 600 exemplar, som spreds över Europa. Det är därifrån exemplaren som kom till London 1869, Köpenhamn 1873 och Berlin 1876 härstammade (Sclater 1896; Anonym 1873:388; Bade 1923:599–603; Brunner 2011:78–79).

Rörande amfibier handlade det mestadels om inhemska arter, med två undantag, oxgroda och eldsalamander (*Salamandra maculata*, numera *S. salamandra*). Den senare var vanlig som terrariedjur i Tyskland, där arten lokalt fanns tillgänglig i vilt tillstånd. Den kunde redan då uthärda många år i fångenskap (Fischer 1884:364). Oxgrodan (*Rana mugiens*, numera *Lithobates catesbeianus*), är en nordamerikansk storvuxen art, som länge har eftertraktats av kulinariska skäl. Den är också lätt att hålla i fångenskap och låter sig till och med tämjas. I slutet av 1800-talet importerades den ofta och salufördes exempelvis av djurhandlare Carl Hagenbeck (Fischer 1884:350).

Kräldjurslistan erbjuder några intressanta arter. Ormslå var uppenbarligen den enda inhemska arten. Scheltopusik (*Ophisaurus apus*) är en mer storvuxen, sydosteuropaisk släkting som har varit relativt vanlig som terrariedjur (Fischer 1884:286–288). Pärlödlan (numera *Timon lepidus*) är också en europeisk art som länge hållits som terrariedjur (Fischer 1884:275). Tejuödlan (*Tupinambis teguixin*) är en sydamerikansk art, som även den förekom inom terrariehobbyn vid denna tid (Fischer 1884:268). Med tigerorm avses här den stora pytonorm som vi i dag kallar tigerpyton (*Python molurus*). I dagspressen meddelades i oktober 1894, alltså strax innan flytten till Skansen, att honan lagt två väldiga ägg som i färg och storlek liknade ett par gåsägg (*Svenska Dagbladet* 6 oktober 1894; *Dalpilen* den 12 oktober 1894).

Tre krokodilarter var förstas imponerande. Europeiska landsköldpaddor och kärrsköldpaddor var vanligt förekommande i djurhandeln på kontinenten vid denna tid och Skansen hade alltsedan starten mottagit sådana

som gåvor (Svanberg 2013:71). Vad som döljer sig bakom ”hvarjehanda land- och träsk-sköldpaddor” kan vi förstås bara spekulera om, men sannolikt handlade det om amerikanska arter. Skogssköldpadda i listan avser gulfootad skogssköldpadda (*Chelonoidis denticulata*), en landlevande art som kommer från Sydamerika. Åtminstone nilkrokodil (*Crocodylus niloticus*) och amerikansk alligator (*Alligator mississippiensis*) var förmodligen inte särskilt svåra att uppbringa på kontinenten i slutet av 1800-talet (Fischer 1884:203), medan den mellanamerikanska spetsnoskrokodilen (*Crocodylus acutus*) då och då förekom i handeln (Fischer 1884:206).

Slutet på historien

Stockholms Aqvarium hade kommit till i en tid när det urbana industrisamhället hade fått sitt definitiva genombrott i nordvästra Europa. Samtidigt stod naturvetenskapen i full blom. Med tidsandan följde exempelvis expositioner som visade upp varuslag och produkter från hela världen, stora växthus i städernas parker tillhandahöll exotiska växter och i de nyöppnade fågelbutikerna trängdes färggranna arter från fjärran länder. I tidens publika akvarier kunde man beskåda sällsamma fiskar och kräldjur som erbjöd det sena 1800-talets stadsbor märkligheter och sensationer (Rieck 2001; Svanberg 2008:341; Brunner 2011). Även Stockholms borgare gavs nu tillfälle att genom glasrutorna skåda ner i sjöbottnar och havsdjup, förfasa sig över jätteormar och tjusas av praktfulla ödlor. Ett akvarium tillhandahöll underhållning, en slags teater med levande djur, men erbjöd samtidigt en vetenskaplig saklighet som hörde tiden till. Världens mångfald kom närmare och det man hittills kunnat läsa om och förundras över i den xylograferade populärzooligin, såsom Brehms *Djurens lif* (1874–76 och senare upplagor), fanns nu också att bese på nära håll. Trots att vi får räkna med att belysningen var dunkel, visades i glasbehållarna färger och äventyr med en fläkt från en an-

nan, kanske rentav mer spännande omvärld. I varje fall kom den människorna närmare. Fiskar och kräldjur vittnade om fjärran främmande världar. Journalisterna som rapporterade var uppenbarligen förtrollade. Hur publiken i övrigt reagerade vet vi tyvärr inget om. Flytten till Skansen blev emellertid ingen nystart för anläggningen. Den enorma succé som motsvarande anläggningar upplevde på kontinenten uteblev (Rieck 2001).

Uppvärmningen för anläggningen, som kallades Skansens akvarium och terrarium, förblev ett problem som aldrig gick att lösa (Millrath 1993:117). Sagaliden byggdes därför våren 1897 om till matservering och öppnades på valborgsmässoafton samma år (Ring 1897:92). Bristande medel och olämplig lokal hade gjort det omöjligt att fortsätta verksamheten i byggnaden. Reptilerna, som sedan inte nämns i Skansens verksamhetsberättelse, inrymdes samma år i ett annat terrarium som uppfördes på Skansen. Fiskarna däremot ”utsläpptes i dammarna” (Behm 1898:187). Det torde syfta på Karp- respektive Svandammen vid Bollnästorget. Om de överlevde där vet vi inget om, även om det förstås är möjligt att några av de mer robusta fiskarna skulle ha kunnat leva några år. I någon form levde ändå akvariet kvar på Skansen. ”Akvariet och terrariet” finns kvar som utgiftspost i verksamhetsberättelserna något år framöver, men utan närmare specifikation (Behm 1900:190).

Det skulle dröja innan Sverige fick nya publika akvarier. Vid Baltiska utställningen i Malmö visades tillfälligt akvarier publikt 1914. Det uppges att inte mindre än 82 större och mindre akvarier ”utförda i meunier af Skånska Cementgiuteriet och ordnade dels utefter väggarne, dels i en grupp å golfvets midt” visades där (Officiell berättelse 1915:225). Permanenta publika akvarier öppnades på Sjöfartsmuseet i Göteborg 1923 och i Malmö 1937 (Östergren 1924, Jönsson 1972). Då hade också akvarietekniken hunnit i kapp på allvar.

Några fysiska spår efter Stockholms Akvarium är i dag svåra att finna. I Naturhistoriska riksmuseets samlingar bevaras dock en monterad *Geochelone radiata* (= sporrsköldpadda, *Centrochelys sulcata*), med ursprungsbeteckning Madagaskar och enligt uppgift på etiketten död på Stockholms Akvarium 1893 (Katalognummer NRM 9136 (STOCKHOLMS-AKVA)). Därtill finns bevarad en ormhalssköldpadda, monterad på en platta, av släktet *Chelodina sp.*, enligt etiketterna död på Skansen år 1895, som möjligen emanerar från djursamlingen i Stockholms Akvarium (Katalognummer NRM 9123 (SKA-1895JAN27)). Flödet av döda djurkroppar mellan zooanläggning och naturhistoriska museer har långa anor, och är en annan intressant historia som dock får berättas vid ett annat tillfälle.

Men helt bortglömt är Skansens Akvarium ändå inte. På 1990-talet öppnades restaurang Akvarium med ingång från Hamngatan och namnet fick näringsstället för att där i närheten låg på 1800-talet Stockholms akvarium (*Dagens Nyheter* 4 juli 1997).

Ingvar Svanberg, forskare

Centrum för rysslandsstudier, Uppsala universitet

Nyckelord: akvarium, djurparker, terrarium, *Macropodus opercularis*, Skansens friluftsmuseum

Not

Uppsatsen härrör ur ett projekt rörande människan och hennes sällskapsdjur som finansierats bl.a. av Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Helsingfors och Uppsala universitet. Tack också till Klas Lundkvist och Siri Axensten, Stockholms stadsmuseum, för tips om material.

Referenser

Arkivhandlingar

Kungl. Vetenskapsakademien, Centrum för vetenskapshistoria: handlingar till J. A. Grills testamente.

Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm: katalog över vertebratzoologiska samlingar.

Tidningar och tidskrifter

Aftonbladet

Blekingeposten

Dagens Nyheter

Dalpien

Faluposten

Kalmar

Nature

Norra Skåne

Stockholms Nyheter

Stockholms-Tidningen

Svenska Dagbladet

Tidningen för Wenersborgs stad och län

Wernamo Tidning

Trycka källor och litteratur

Allin, Michael 1999: *Zarafa: Giraffe's True Story, from Deep in Africa to the Heart of Paris*. New York: Delta.

Anonym 1873: Kjøbenhavns Akvarium. *Illustreret Tidende* 14, s. 388–389.

Anonym 1886: *Katalog öfver Zoologiska Afdelningen i Stockholms tivoli*. Stockholm.

Anonym 1892: *Sverige: illustrerad handbok för resande*. Stockholm: Albert Bonnier.

Anonym 1893: *Stockholm och dess omgifningar. Illustrerad handbok för resande*. Stockholm: Albert Bonniers.

Anonym 1895: Skansens zoologiska trädgård åren 1893 och 1894. *Meddelanden från Nordiska museet* 1893 och 1894, s. 115–140, 170.

Bade, E. 1923: *Das Süßwasser-Aquarium*. Berlin.

Baratay, Eric & Hardouin-Fugier, Elisabeth 2004: *Zoo: a History of Zoological Gardens in the West*. London: Reaktion Books.

Beetzen King, Maj-Britt 2005: Vilhelmina Mieke Persson – som öppnade djurpark i Skövde. *Bilingsbygden* 35, s. 48–52.

Behm, Alarik 1898: Skansens zoologiska trädgård år 1897. *Meddelanden från Nordiska museet* 1898, s. 185–191.

Behm, Alarik 1900: Skansens zoologiska trädgård år 1898. *Meddelanden från Nordiska museet* 1898, s. 185–193.

Behm, Alarik 1904: De naturvetenskapliga afdelningarna på Skansen. *Meddelanden från Nordiska museet* 1902, s. 63–65.

Berglind, Sten 2013: Riksväg 12 mot Mora. *Riksettan* nr 4, s. 16–35.

Blunt, Wilfrid 1976: *The Ark in the Park: the Zoo*

- in the Nineteenth Century*. London: Hamish Hamilton.
- Brunner, Bernd 2011: *The Ocean at Home: An Illustrated History of the Aquarium*. London: Reaktion Books.
- Chambers, Paul 2008: *Jumbo: This Being the True Story of the Greatest Elephant in the World*. London: Steerforth Press.
- Eneroth, Per Olof Emanuel 1861: *Kort handledning vid skötsel af sötvattens-aquarier*. Stockholm.
- Fischer, Johann von 1884: *Das Terrarium, seine Bepflanzung und Bevölkerung: ein Handbuch für Terrarienbesitzer und Tierhändler*. Berlin: Mahlau & Waldschmidt.
- Gensch, Winfried and Haikal, Mustafa 2011: *Der Gesang des Orang-Utans – 150 Jahre Zoo Dresden*. Dresden: Edition Sächsische Zeitung.
- Gretzschel, Matthias, Klaus Gille & Zapf, Michael 2009: *Hagenbeck: Ein zoologisches Paradies*. Hamburg: Edition Temmen.
- Haikal, Mustafa 2013: *Master Pongo. Ein Gorilla erobert Europa*. Berlin: Transit Buchverlag.
- Hammarstedt, Edvard 1897: Skansens zoologiska trädgård åren 1895 och 1896. *Meddelanden från Nordiska museet* 1895 och 1896, s. 172–182.
- Hasselblad, Björn 1999: *Djurgårdsvandringar på Norra och Södra Djurgården: om hus och människor på Kungl. Djurgården*. Stockholm: Kungl. Djurgårdsförvaltningen.
- Hochadel, Oliver 2003: "Ein Volksbildungsinstitut ersten Ranges"? Wiener Tiergärten zwischen Belehrung und Unterhaltung (1860–1920). *Spurensuche: Zeitschrift für Geschichte der Erwachsenenbildung und Wissenschaftspopularisierung* N.F. 14, s. 4–33.
- Hochadel, Oliver 2011: Watching Exotic Animals Next Door: "Scientific" Observations at the Zoo (ca. 1870–1910). *Science in Context* 24, s. 183–214.
- Holthorf, Cornelis 2008: Zoos as heritage: an archaeological perspective. *International Journal of Heritage Studies* 14 s. 3–9.
- Hulthander, Carl 1892: *Biografiska anteckningar från Carlberg 1792–1892*. Norrköping: M. W. Wallberg & C:o.
- Ito, Takashi 2014: *London Zoo and the Victorians, 1828–1859: Cultural Politics, Public Science and Animal History*. London: London Historical Society.
- Jönsson, Gunnar 1972: Akvariet på Malmö museum. I: Eva Hansen-Melander (red.), *Natur och miljö kring Malmöhus*. Malmö: Malmö museer.
- Kinzelbach, Ragnar 1999: Was ist Kulturzoologie? Paradigmen zur Koevolution von Mensch und Tier. *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie* 2, s. 11–20.
- Kisling, Jr, Vernon N. 2001: Ancient collections and menageries. I: Vernon N. Kisling, Jr (ed.), *Zoo and Aquarium History: Ancient animal Collections to Zoological Gardens*. Boca Raton FL: CRC Press.
- Klös, Heinz-Georg, Frädrich, Hans & Klös, Ursula 1994: *Die Arche Noah an der Spree*. Berlin: FAB Verlag.
- Kurt, Fred 2006: Die Geschichte der Haltung von Elefanten in Menschenobhut. *Zeitschrift des Kölner Zoo* 49(2), s. 59–74.
- Leche, Wilhelm 1904: Akvarium. I: *Nordisk familjebok* vol. 1. Stockholm: Nordisk familjeboks förlag, sp. 449.
- Lever, Christopher 2003: *They Dined on Eland: Story of the Acclimatisation Societies*. London: Quiller Press.
- Lévi-Strauss, Claude 1962: *La pensée sauvage*. Paris: Plon.
- Lindholm III, Josef, 2013: Zoo History. I: Mark D. Irwin, John B. Stoner & Aaron M. Cobaugh (eds.), *Zookeeping: An Introduction to the Science and Technology* Chicago: University of Chicago Press.
- Lindholm III, Josef & Svanberg, Ingvar 2015: History of Gulls in European and North American Zoos. *Der Zoologische Garten* N.F. 84, s. 207–233.
- Loisel, Gustave 1911: Sur la ménagerie de Skansen et rôle des ménageries dans les sciences zoologiques. *Bulletin de la Société nationale d'Acclimation de France* 58, s. 479–492.
- Lutz, K. G. 1886: *Das Süßwasser-Aquarium und das Leben im Süßwasser*. Stuttgart: Hänselmanns Verlag.
- Millrath, Sigrid 1993: *Tror fröken att det klarar?* Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Mohr, Erna 1935: Stockholms Zoo auf Skansen. *Der Zoologische Garten* N.F. 8, 16–24.
- Norbäck, O. G. 1884: *Handledning i fiskevård och fiskafvel: jemte öfversigt af svenska sötvattens-fiskarnes familjer, släkten och arter m.m.* Stockholm: C. E. Fritzes.

- Norlander, Emil 1936: Djurgårdens tivoli: en kulturhistorisk återblick i anledning av Skansens senaste markförvärv. *Fataburen* 1936, s. 15–38.
- Officiell berättelse 1915= *Officiell berättelse öfver Baltiska utställningen i Malmö, 1914*, Vol. 1. Malmö: Förlagsaktiebolaget i Malmö.
- O'Regan, Hannah J. 2002: The archaeology of zoos. *British Archaeology* 68, s. 12–19.
- Palm, Per-Olof 1991: Alarik Behm och Carl Fries: zoologer på Skansen 1897–1953. I: Arne Biörnstad (red.), *Skansen under hundra år*. Höganäs: Wiken.
- Reichenbach, Herman 1996: A tale of two zoos: the Hamburg Zoological Garden and Carl Hagenbeck's Tierpark. I: Robert J. Hoage & William A. Deiss (eds.), *New World, New Animals: From Menagerie to Zoological Park in the Nineteenth Century*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Reichenbach, Herman 2002: Lost Menageries: Why and How Zoos Disappear. *International Zoo News* Vol. 49/3 (No. 316).
- Rieck, Werner 2001: Die ersten Terrarienausstellung und erste Gründungsversuche von Terrarienvereinen. I: Werner Rieck, Gerhard Hallmann & Wolfgang Bischoff (Hrsg.), *Die Geschichte der Herpetologie und Terrarienkunde im deutschsprachigen Raum*. Rheinbach: DGHT.
- Ring, Herman A. 1897: *Skansen: friluftsmuseet å Kongl. Djurgården*. Stockholm: Samson & Wallin.
- Rookmaker, L. C. 1998: *The Rhinoceros in Captivity: List of 2439 Rhinoceroses Kept from Roman Times to 1994*. The Hague: SPB.
- Sclater, P. L. 1896: *List of the Vertebrated Animals Now or Lately Living in the Gardens of the Zoological Society of London*. Ninth Edition. London: Zoological Society.
- Stockholms adresskalender* 1890. Stockholm: Seelig & C:o.
- Stolba, Alex & Müllers, B. 1990: Die Bedeutung von Tierart, Gehege und Verhalten für den Schauwert im Zoo. *Der Zoologische Garten* N.F. 60, s. 349–368.
- Strehlow, Harro 1987: Zur Geschichte des Berliner Aquariums Unter den Linden. *Der Zoologische Garten* N.F. 57, s. 26–40.
- Strehlow, Harro 1996: Zoos and Aquariums of Berlin. I: Robert J. Hoage & William A. Deiss (eds.), *New World, New Animals: From Menagerie to Zoological Park in the Nineteenth Century*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Strehlow, Harro 2001: Zoological Gardens of Western Europe. I: Vernon N. Kisling, Jr (ed.), *Zoo and Aquarium History: Ancient Animal Collections to Zoological Gardens*. Boca Raton FL: CRC Press.
- Ståhlberg, Sabira & Svanberg, Ingvar 2015: Orangutans Never Made It to Uppsala: Notes on Asian Great Apes in Captivity. *Svenska Linnésällskapets årskrift* 2015, s. 123–131.
- Svanberg, Ingvar 2001: *Siskeburar och guldfisk-skålar: ur sällskapsdjurens kulturhistoria*. Stockholm: Arena.
- Svanberg, Ingvar 2007: "Deras mistande rör mig så hierteligen": Linné och hans sällskapsdjur (Europeiska studier i etnobiologi 7). Uppsala: SLS.
- Svanberg, Ingvar 2008: Kammarsångare och rolig-hetsministrar. I: J. Christiansson (red.), *Signums svenska kulturhistoria vol. 7, Det moderna genombrottet*. Stockholm: Signum. s. 311–341.
- Svanberg, Ingvar 2010: Walrusen (*Odobenus rosmarus*) in captivity. *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2010, s. 119–136.
- Svanberg, Ingvar 2012: Exotic birds at Skansen zoo, Sweden, before 1920. *The Bartlett Society Journal* 22, s. 5–14.
- Svanberg, Ingvar 2013: Svenska sköldpaddor 1650–1950. *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2013, s. 53–87.
- Svanberg, Ingvar 2014: *Svenska lejon*. Stockholm: Dialogos.
- Svanberg, Ingvar 2015: "Underhållas vid en och annan gård såsom en raritet": Om påfåglar i svensk högreståndsmiljö i äldre tid. *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 137, s. 73–88.
- Sydow, Gustaf 1891: *Zoologisk trädgård eller zoologisk aklimatiseringsanstalt i Stockholm?* Stockholm.
- Tullberg, Hasse W. 1901: *Svenskt porträttgalleri* vol. 7:6. Stockholm: Hasse W. Tullbergs förlag.
- Tybjerg, Hans 2006: Guldfiskens tidlige historie i Norden. *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2006, s. 135–153.
- Van Bruggen, A.C. 2002: Notes on the Buildings of Amsterdam Zoo. *International Zoo News* Vol. 49/6 (No. 319).

Wadsten, Erland 2014: Gamla ahuset och dess bevingade invånare. *Fågelhobby* 44, s. 24–25.

Zenk, F. 1883: Prices of Carp, Tench and Goldorfe in Germany. *Bulletin of the United States Fish Commission* 3, s. 406.

Åhlander, Erik 2015: Akvaristikens och Nordiska

Ciklidsällskapets bakgrund – varför, när och hur. *Ciklidbladet* 48(1), s. 32–41.

Östergren, Hj. 1924: Göteborgs Sjöfartsmuseums akvarium, dess uppgifter och utsikter. *Göteborgs Sjöfartsmuseum. Årstrycket*, s. 17–22.

SUMMARY

Stockholm's Aquarium: Sweden's first public aquarium 1892–1894

Thanks to the technical progress during the nineteenth century public aquariums were established at about the same time as the zoological gardens in Europe. Public aquariums were established soon after the aquarium was invented. It was an Englishman Stephen Henry Ward who, in 1841, set up the first aquarium with plants and fish. With the help of plant oxygen production he could keep the fish alive much longer than before. Hardly had the aquarium been invented than the first public aquarium, The Fish House in Regent's Park, opened in May 1853 in London. Thus began almost a race to open impressive public aquariums in European cities (Paris, Vienna, Hamburg, Berlin, and Amsterdam). Also in Sweden there were discussions from 1883 onwards of the possibility of opening a public aquarium in Stockholm. Although several attempts were made, it wasn't until 1892 that Sweden's first aquarium, Stockholm's Aquarium, opened its doors at Hamngatan 38 in central Stockholm. There were fish, reptiles, amphibians and even sea anemones kept in glass

tanks for the curious visitors. Despite enthusiasm from the press, there were few visitors. The owner Johan Flohr managed to persuade Artur Hazelius that Skansen would take over the tanks and the animals for free. In January 1895 the animals (in total 35 species) and the containers were transported to Skansen, where they were placed in the house Sagaliden. The list of animals received included three crocodile species (*Crocodylus niloticus*, *C. acutus*, *Alligator mississippiensis*), several turtles, snakes (*Python molurus*), lizards (*Tupinambis teguixin*, *Timon lepidus*, *Ophisaurus apus*, *Anguis fragilis*) and two exotic fish species: paradise fish (*Macropodus opercularis*) and goldfish (*Carassius auratus*). However, heating costs and other problems contributed to the closure of the Skansen aquarium and terrarium after just a few months.

Keywords: public aquarium, zoological gardens, terrarium, *Macropodus opercularis*, Skansen Open Air Museum